

Богдана КРИСА

НЕОБАРОКО ЮРІЯ ЛИПИ

Пам'яті Марти Липи-Гуменецької

Бароко як органічний чинник української літературної традиції в поезії ХХ століття проявлялося по-різному. У кожному помітнішому з цих проявів давала знати про себе багатогранність первинного стилю (з відмінністю різних його періодів, зі синергетикою барокових ідей та форм), а попри це чи радше понад це, – велика інтегральна природа таланту.

Постать Юрія Липи в цьому світлі просто незрівнянна – такою робить її усвідомлення ваги духовного досвіду й розуміння того, що для українського майбутнього великого значення набуває реалізація творчої волі і творчої перспективи навіть окремих людей.

Широким жанрово-тематичним спектром “бароковість” висвічує тут неповторну особистість 20–40-х років ХХ століття: подвижницька праця виповнює короткий людський вік, а замикає його мученицька смерть. І це надає вчинкам і текстам поета глибокого житійного сенсу та зумовлює його духовну присутність у нових часах. “Ось Юрій Липа (“Юрій Другий”), – писав Євген Маланюк, – відкриває й засвоює нам добу Барокка з її ще докозацькою скупченістю духа, з її цехами і братствами, з її чернечим аскетизмом, з виплеканим нею ідеалом Воїна, що став прообразом для січових лицарів Степового Ордену. Як він відчував нашу мовну “латину” XVI–XVII ст., як майстерно володів нею і як умів передавати її дух, захований покровом “одірваного від народности (мовляв Єфремов) язичія”¹.

Бароковий вимір поезики Юрія Липи показує ту органічну єдність національного й релігійного, при якій національна ідентичність не мислиться поза моральними християнськими засадами. Ця єдність наростає від першої поетичної книги до другої і третьої: “Світлість”, “Суворість”, “Вірую”, – так немовби поет пише одну лише книгу, – даючи розуміння цілоти й непорушності того духовного світу, що має різні періоди і грані, але є від початку тим самим.

Барокове розуміння людської сутності для Юрія Липи – невтомного подвижника української національної ідеї – могло бути особливо близьким через те, що воно спиралося на потребу безперервної, повсякчасної духовної праці: “Будучина – у Бога, в Тебе тільки труд”². Як поета його цікавлять насамперед максимальні можливості людського в людині – Божому замислі і Божій пробі. Якраз у цьому сенсі стає виразнішою думка Євгена Маланюка, що поезія Юрія Липи, починаючи з другої книги, – це вже чиста графіка”³.

Процес проявлення Божественности безконечний. І вершиною завжди стає Слово, що втілюється у людях “із гострим, із ясным зором”. Українська ідея, українська історія, українське слово – взаємопов’язані величини:

*Бог спалить, розмече
За несповнене слово, –
О ти, гострий мече,
Веди нас наново! [с. 72].*

Зрештою, поет глибоко вірить у те, що

*Жаден крик не пропав в порожнечі,
Жаден зойк – Україно –
Ті слова зависли – предтечі.
Ті зачини – зариси Речі,
Що гряде невідмінно [42].*

“Бій за українську людину”, якщо перефразувати назву “Бій за українську літературу”, вражає послідовністю й відкритістю. Християнська любов загалом – “Люблю я всіх людей, – крізь них не раз Господь Показує свою найвищу ласку І зрозуміння світу робить нам ясніше...” [20] – це, так би мовити, лише тло, на якому виділяються ті, які осягнули, “дійшовши до границь”, закон Божий і людей закон:

*Їх пристрасті є замкнені й великі,
Вони ідуть і діють, бачучи зорю,
Що є до білоти розпаленим наказом [20].*

З людьми високої проби пов’язується мотив смерти як нагороди за справжнє життя, бо “якщо не вчув призначення свого, – Ти ще не жив, і ще не вартий вмерти” [21].

Сучасність викликає апокаліптичні візії, образи руїни, втягуючи людину у спокусливі стихії. Тому протистояння спокусам стає особливо актуальним, духовна боротьба гострою і поразки очевидними:

*Зламав я, Боже, Твій завіт —
Я не рівня і жебракові,
Зідхали в болю стріхи віт
І небо гнулося від крові.
Я тільки глянув, не вступив;
Чи брама ще моя іскриться?
І впав на смітнику хлівів,
У порох заховавши лиця [76].*

У духовному світі Юрія Липи значну зрівноважуючу функцію відіграє традиційна барокова антитетика душі і тіла, через яку переломлюються нові моменти й сюжети людського життя, набуваючи також універсального характеру. Ось вірш із циклу з промовистою назвою “Щоденний бій”:

*Мертвота, стерво живуче,
Є все, що творить тіло,
Коли в щоденности тучі
Архангелів меч і крила
Серце людське не узіло [85].*

Липівську інтерпретацію значною мірою зумовлює перспектива “призначення України” з тими неминучими жертвами, яких потребує це призначення:

*Щоб душу визволить, Ти нам ламаєш тіло,
І світши, як закон, і плинеш, як кадило,
І ось відроджуєш і кличеш до нового,
Щоб знову міць була, і серце знов тремтіло, -
Благословен еси! — довічно славлю Бога [13].*

Осягнення ж цієї перспективи відбувається через різні випробування, які пов’язують особисте з великою метою визволення. Традиційний для бароко мотив набуває нового сенсу: “О вийти несподівано з неволі тілесности — на простір, виднокруг. І будь, як вітер і як день у полі” [24].

Лицарський кодекс честі, який сповідує Юрій Липа і ознаки якого розпізнає в ментальности попередньої української доби⁴, відкриває іншу риторичну перспективу такого протиставлення через розрізнення “тілесности” чоловічої і жіночої: “Мужчино, смирися, бо стервом є мужеське тіло”. Відтак — “Побачити в тілі жіночим не те, що — як світ, А те, що безсмертне — побачити душу жіночу” [37]. Так “чиста графіка” поезії Юрія Липи висвічує монограму ліричного переживання, шляхетного і глибокого.

Людина як Божа проба і життя як випробування — цей всепокриваючий мотив розпадається у поезії Ю. Липи на кілька субмотивів: високе й низьке, гріх і добродійність у своєму протистоянні, у ймовірності вибору визначають динаміку людського життя.

Зрештою, духовний максималізм лише посилює сприйняття людських слабостей:

*Все буде відомо, — даремно ховаєш нужденність
Бажань похитливих, думок без сумління і страху,
Все станеться явним, — даремно втікаєш від себе.
Все явним перебуде, — заглянь же у себе, людино,
Як в яму із гаддям, наляканим свистом бича [19].*

Актуальність цієї барокової естетики Ю. Липа аргументує в іншому вірші циклу “Просторіч”:

*Щоб ніколи засліплені рабським бажанням прикрас
Кармазином наказів Твоїх не закрили,
Кожен знак Твій пізнали: а прийдеш востаннє до нас, —
Так, як день зускрічає свій захід,
— загин свій зустріли! [19].*

Можливо, бароко якраз тому стало близьким для Юрія Липи, що стверджувало потребу повсякчасної перемоги над власною гріховною природою:

*Людська душа, як дерево гіллясте,
Як дерево гіллясте при дорозі,
Із вихором дорожнім прилітають
І осідають біси на деревах. [31]*

Поет розуміє, що “біс Полуденний приходить в кожній крові”. Лише при Божій допомозі людина може врятуватися від нього:

*Пребудь в мені! Все ближче ночі тінь
І тьма густіша. Боже, в далечинь
Відходять блага й сили помічні, —
Безпомічному помози мені!*

*Наш день малий, він швидко проплива,
І втихне сміх, і слав минуть слова, —
Нехай же змінні загасають дні,
Ти, що — незмінний, о перебудь в мені... [Молитва, 24]*

Немов відповідаючи на власне риторичне запитання: “де ви, де ви, земель наших пуритани” [14], він творить свою версію Страшного Суду у вірші “І прийде час”:

*І юрби вчинків, з'єднані у Світлі,
Закаменіють, збліднуть. відійдуть,
І врешті будеш ти із Світлом сам на сам,
Чого був спрагнений ти все життя...
Лишень, відходячи, зупиняться два вчинки,
Найліпший і найгірший, озирнуться й скажуть:
“Так, це була людина”, – й відійдуть, обнявшись [23].*

Поезія Юрія Липи – складна антитеза прокляття і молитви, бо лише в такому поєднанні, при такому співіснуванні вона стає завершеною цілісно, що відповідає повноті буття. Поет просить у Бога гніву насамперед до тих, що “розсівають злочин тління”:

*Хай з божевільним поглядом од жаху
Покинуть справедливу Батьківщину
І іншої довіку не знайдуть! [49].*

Цікавим з цього погляду є цілий ряд творів, що дають можливість пересвідчитись, як гостро й несподівано розгортаються поетичні сюжети Юрія Липи, яку глибоку асоціативну функцію відіграють назви його віршів. Скажімо, біблійний образ виноградника підкреслює апокаліптичний сенс реальності – “Всі на чорних конях топтали жнива Свого краю й крові, і були свої це з тавром скажености, і страху, і зневіри” [Виноградник – с. 16].

Прохання до Бога: “Свій хрест подай, як звідси буду йти”, – наскрізний мотив, яким поєднується непроста й багатогранна тема земної дороги. У ній відновлюється полемічність раннього бароко, його багатоголосся, декламаційність, що часто зазначено вже у заголовку “Монах і смерть”, “Біси і ловець”. Говорить смерть, нагадуючи нам вірші о. Віталія:

*На всіх, на все, що тут довкола,
Дивися гостро, і проходи, минай.
Ось – порохом. Лиш угорі – твій край,
Лиш угорі твоя є нагорода,
І лиш від Бога – радість, не від роду [22].*

І майже завжди такі традиційні мотиви лише увиразнюють непоступливість характеру, готового до перемоги тут, на землі, як про це сказано у пророчому віші “Шпіцрута”:

*Тоді, коли моїми кістками
будуть збивати малі діти
грушки з дерева,*

*а в черепі моїм, десь у кущах терну
будуть ховатися веселі їжачки, —
будь милостив до мене, Боже,
і шпідруту гнучку, міцну, нетерпливу
зроби з моєї душі [50].*

Поетика бароко стала тією призмою, через яку Юрій Липа розглядає свою добу, знаходячи у ній речі непроминальні і речі, спровоковані жорстокістю цієї доби.

Можна вважати, що вінцем у цьому плані стала його поема “Сон про ярмарок” і її барокова літературна проекція “Ярмарок”. Зустрічаємося з дуже характерним явищем двотекстовості, яке, з одного боку, демонструє використання формальних прийомів бароко, а з іншого — підкреслює неформальну близькість минулого і сучасного. Формальна різниця між текстами полягає в тому, що другий текст супроводжують традиційні для бароко передмова й післямова, стилізовані книжні заголовки мовленнєвих “партій” та самі “партії”. Тому що і перший, і другий текст нагадують барокові декламації своїм поділом на “голоси”, вірніше, розрізненням голосів у ярмарковій стихії дійсності. “Називність” цих заголовків, себто їх асоціативність, зокрема і стильова, очевидна. Записавши віршем ці заголовки, отримаємо два динамічні текстові різновиди з відкритою перспективою, з можливістю продовження:

*Звичайні гарбузи говорять
Цигани з мазницями ідуть
Косарі сіно щоденне везуть
Люди воду в папері везуть
Кажани і сови летять на поживу
Селянський син озирається
Жебраки при дорозі просять
Люди худі у важкі панцери вбрані
(до маскаради)*

*Люди вертаються в бурях паперових
Малий чоловік за князя вбраний
Чоловік коротким артишоком вимахуючи
Гайдамака, окривавлений і великий
Бандити танцюють
Князі чужоземні за України гонір, славу
і фортуна в карти грають [105–113].*

І текст, який творить книжні варіантитих самих назв:

*Гарбузи, на продаж везомі
Цигани з мазницями ідучі
Косарі сіно звозячі на продаж
Люде, воду возячі і віршом мов'ячі
Кажани і сови ночні, пролітаючі вельми спішно
Вельми хитрі чужоземні люде розмовляють
Жебраки при дорозі о ялмужну просячі
Люде худії, у важкій панцери і мирицюрки повбيرانі
Люде розної статури. вертячіся в бурі паперовій
Чоловік у княжати шатах ідучий
Чоловік, коротким артишоком вимахуючий
Гайдамака, окривавлений вельми і великий
Бандити, танцюючі, а один граєть на бандурі
Люде чужоземні, о України гонір, славу
і фортуну в карти граючі [216-225].*

Порівнюючи ці “називні” тексти, можемо припустити, що Юрій Липа відчував універсальні, всепронизуючі животоки українського мислення, його формальну насиченість і, зрештою, тотожність у різних часах. Водночас ці тексти у їх повноті — це і певний виклик традиції у тому сенсі, що зусилля щось змінити не можуть бути лише марними. “Послухаймо ріки, що творимо ми самі, Що в нас пливе, над нами й поза нами”, — каже поет у ліричному вступі до свого “Сну про ярмарок”. Враження сну, який порівнюється з великим розритим цвинтарем, поет ампліфікує, розширює, проказуючи “по слові слово”. Його алегоризуюча свідомість відтворює характерний зріз української ментальності з дуже актуальними акцентами, і барокова тема суєти відкриває абсурдність реального:

*Тож гріх
Брата свого схопити за волосся
І товкти головою об мур,
Рекучи: — пізнай, безумче, суєту свого життя!
Він може вкусити за руку,
Може втяти ще й ліпшу штуку.
— Ні, зробити усіх президентами:
Любиш, Саво, сало?
Іще тобі мало? [109].*

Найбільшим порятунком на цих ярмаркових шляхах є голос рідної Землі, що його, зрештою, першими почули “князі чужоземні”, які “за України гонір, славу і фортуну в карти грають”.

*...І я почув, як в ярмарку лихому
Заговорив хтось тихо і без гromу.
То Важне Слово розлилось, як злива,
То Важне Слово розцвіло щасливо:
Покиньте все, що є мале й нужденне,
Покиньте все, ви створені для мене:
І з вас зняряддя вибере Найвищий... [113].*

Помітно, як барокова ускладненість другого тексту значно поглиблює сюжет, в якому провідником служить нечистий: “Увидиш і справи точащиеся, але не суть то справи явне, ясне і добровольне зродзонії, тільки якби в ярмарку українським перемішанії, яко справи поточні, дробніі і совокупно справи нечисті, твердої мощности” [217].

І коли герой цього видива робить висновок: “Се бо есть батог Божий над моім краем”, – то чує сміх і впізнає “біса нечистого”, і заперечує йому: “Не все тое, що есть у нас, показав есь ти мені” [224]. І приймає виклик, пригадуючи слова опата всечесного Fantuzzi Giacomo з року Божого 1653: “Належить найбільше берегтися злости панів льокаїв, роду нахабного та розбещеного, людей шибеничних” [225]. І ця французька фраза в українському тексті сприймається як вихід у загальнолюдський досвід і як ще один штрих до амбівалентности авторського тексту.

Отже, поетична творчість Юрія Липи дає можливість переконатися у дуже суттєвій функції барокової традиції, яка стає структуротворчим чинником його поетичних візій і дає можливість спостерігати виразний діалог з поетикою бароко, вибраність, так би мовити, якраз цього пласту української культури, у чому проявилися виразна свідомість цієї традиції і внутрішня, іманентна природа поетичного таланту.

¹ Маланюк Є. Юрій Яновський // Книга спотережень. Статті про літературу. – К., 1997. – С. 330.

² Липа Юрій. Поезія. Уклад Євген Маланюк. – Торонто, 1967. – С. 13. Далі вірші Юрія Липи цитую за цим виданням, вказуючи сторінку.

³ Маланюк Є. Юрій Липа – поет // Книга спотережень... – С. 279.

⁴ Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII – XVIII століть. – Львів: “Свічадо”, 1997. – С. 54.